

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Liberaal mensbeeld kan de menselijke waardigheid onvoldoende funderen

In onze samenleving is een liberale, niet-religieuze invulling van menselijke waardigheid dominant geworden. Christendemocraten gaan hier grotendeels in mee. Maar kan het liberalisme aan menselijke waardigheid het fundament bieden dat nodig is? In de liberale visie is de mens namelijk een individu zonder wezenlijke eigenschappen en kan de staat geen publieke idealen aanhangen. Menselijke waardigheid dreigt daardoor te verworden tot een formeel begrip, dat alleen nog maar kan worden uitgedrukt in technisch-juridische termen.

door *Grahame Lock*

De auteur is emeritus hoogleraar politieke filosofie aan de Radboud Universiteit Nijmegen en de Universiteit Leiden. Tevens is hij als *Faculty Fellow* in European philosophy verbonden aan het Queen's College van de University of Oxford.

LATEN WE BEGINNEN MET EEN PROVOCATIE. Ruth Macklin, hoogleraar in de medische ethiek, schreef eens een artikel met de titel 'Waardigheid is een nutteloos begrip'.¹ Haar argument is dat als het om moeilijke kwesties in de medische zorg gaat, altijd en overal een beroep wordt gedaan op de 'menselijke waardigheid'. Dit begrip zou echter een overbodige notie zijn, omdat het op z'n best eigenlijk niets meer is dan een vage herformulering van andere, preciezere ideeën, en soms slechts een lege leus. Ondanks het feit dat de term 'human dignity' een centrale plaats inneemt in belangrijke internationale verdragen, zoals in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, die in 1948 door de Verenigde Naties werd aangenomen, en in het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de waar-

digheid van het menselijk wezen van de Raad van Europa, is het begrip volgens Macklin overbodig. Voor zover het überhaupt een betekenis heeft, kan deze beter worden uitgedrukt met concepten als autonomie, respect voor de personen zelf of de menselijke capaciteit om rationeel te kunnen denken en handelen. Maar waar, zo vraagt Macklin zich af, komt dan toch die belangstelling voor het idee van menselijke waardigheid vandaan? Misschien komt die belangstelling voort uit het gebruik van dit idee in religieuze – en in het bijzonder katholieke – kringen, in combinatie met zijn rol in de eerdergenoemde internationale verdragen.² Maar zelfs deze factoren verklaren volgens Macklin niet helemaal de alomtegenwoordigheid van de notie menselijke waardigheid: de etymologie blijft gedeeltelijk een raadsel.

POLITIEK-FILOSOFISCHE VARIANTEN VAN MENSELIJKE WAARDIGHEID

Nu is het zo dat de katholieke kerk inderdaad een principe van de menselijke waardigheid hanteert dat is gebaseerd op het concept van de mens als evenbeeld van God.³ Maar zo'n concept is onaanvaardbaar voor de hedendaagse, seculiere en louter op de wetenschap georiënteerde, geest.

De mens als evenbeeld van God is een onaanvaardbaar concept voor de seculiere en louter op de wetenschap georiënteerde geest

Daarmee is niet gezegd dat menselijke waardigheid uitsluitend een christelijke of theïstische notie is. Zo merken Eva Brems en Jogchum Vrielink in *Menselijke waardigheid in de Nederlandse Grondwet?* bijvoorbeeld op dat het begrip ook terug te vinden is in verschillende

ationale grondwetten en dat 'de redenen om "menselijke waardigheid" (...) op te nemen in (...) [deze] grondwetten varieerden'.⁴ Het gaat hierbij in wezen om een combinatie van verlichtingsidealen, socialistische, corporatistische argumenten en (katholiek-)religieuze overwegingen, waarbij er duidelijk regionale en nationale accenten onderscheiden kunnen worden. In de Ierse context was de katholieke invloed dominant, terwijl in Finland en de Weimarrepubliek socialistische invloeden overheersten. In de Latijns-Amerikaanse context ging het daarentegen veelal om een combinatie van socialistisch c.q. corporatistische en katholieke overwegingen.

De vraag is waar de socialistische belangstelling voor menselijke waardigheid vandaan komt. Vermoedelijk van dezelfde bronnen als de liberale belangstelling, aangezien beide interpretaties een wereldlijke versie van het begrip menselijke waardigheid zijn. Want in tegenstelling tot de academische deskundige Ruth Macklin, die in naam der wetenschappen niets

wil weten van menselijke waardigheid, bestaat er wel degelijk een liberale variant van deze notie, die niet is geworteld in religieus denken maar juist in een uitgesproken niet-religieuze wereldbeschouwing. Mijn hypothese is kort gezegd dat de liberale, niet-religieuze variant van menselijke waardigheid vandaag de dag dominant is in onze samenleving. Dat geldt niet alleen voor het denken van de liberale bewegingen, maar ook voor de socialisten en zelfs voor de gemarginaliseerde christelijke en christendemocratische politieke partijen in de westerse wereld.

Laten we in dit verband ook niet vergeten dat vrijwel alle partijen die in onze politieke structuren van de eenentwintigste eeuw willen participeren, zo goed als gedwongen zijn om grote delen van de liberale ideologie over te nemen en daarmee hun oorspronkelijke filosofieën grotendeels laten vallen.⁵ Dat geldt zowel voor socialisten (die in het algemeen geen socialisten meer zijn maar gematigde neoliberalen die een marginale herverdeling van rijkdommen bepleiten) als voor communisten (die, voor zover ze nog bestaan, meestal geen communisten meer zijn maar weinig meer dan linkse critici van rechtse varianten van het neoliberalisme) en ook voor de christelijke en christendemocratische partijen (waarvoor christelijke waarden ‘toegevoegd’ worden aan hun dagelijkse politieke praktijk om daarmee de grotendeels conformistische en liberale beleidskeuzes wat op te luisteren).

Tegen de achtergrond van deze ontwikkelingen kan worden gesuggereerd dat het feit dat het begrip menselijke waardigheid diverse en zelfs

De invulling van menselijke waardigheid heeft bij christendemocraten eigenlijk veel weg van een platvloerse liberale doctrine

tegenstrijdige betekenissen kent de christelijke en christendemocratische partijen een ‘voordeel’ biedt. Zij kunnen namelijk gebruikmaken van de huidige ambigue situatie door menselijke waardigheid op te nemen in hun partijprogramma’s of politieke campagnes, waarmee deze partijen kunnen doen alsof zij

trouw zijn gebleven aan het eigen religieuze gedachtegoed, terwijl de inhoud van het gehanteerde principe eigenlijk meer weg heeft van een platvloerse liberale doctrine.

HET LIBERALE MENSBEELD: DE MENS ZONDER EIGENSCHAPPEN

Om de zojuist beschreven ontwikkeling goed te kunnen begrijpen moet iets dieper worden ingegaan op de liberale doctrine. Wat maakt het liberalisme tot de ideologie die het *de facto* is? Welnu, het gaat in de consequente

versie van het liberalisme – ik heb het dus niet over de vele eclectische varianten die zich ‘liberaal’ noemen – om een mensbeeld. In essentie komt dit mensbeeld erop neer dat de mens in eerste instantie een oneindig klein stofje is zonder wezenlijke individuele eigenschappen – ofwel, de mens ‘ohne Eigenschaften’.⁶ Want als een mens zulke essentiële eigenschappen noodzakelijkerwijs zou bezitten, dan zou hij niet in staat zijn om *vrij te kiezen* wat hij worden wil en zijn.

Een komisch (of tragisch) voorbeeld uit ons eigen, hyperliberale tijdperk is de alsmaar groeiende beweging die ieder objectief onderscheid tussen man en vrouw wil ontkennen: iedereen zou zijn eigen gender c.q. geslacht moeten kunnen kiezen. Een tweetal recente berichten uit de pers laten zien waar dit toe leidt: ‘The category of gender was cancelled at a Swedish kindergarten. The words “boy” and “girl” are no longer used there, while pronouns “he” and “she” are replaced with “it”. Kindergarten teachers believe that they are successfully breaking the gender stereotypes so that the people of two sexes would not feel predominant towards each other.’ Een ander voorbeeld van dezelfde strekking: ‘A Canadian couple decided not to unveil the sex of their child until the child decides for itself whether he or she wants to be a man or a woman. The father of the child said that parents choose too much for their children.’⁷ Dit zijn, om niet-religieuze taal te gebruiken, psychotische reacties op de morele crisissituatie in de westerse wereld. Toch zijn deze voorbeelden slechts de extreme versies van een algemene trend, want de ultieme logica van het liberalisme is helder: ‘geen discriminatie’.

De mens *ohne Eigenschaften* moet dus voortdurend kiezen. Hij of zij (of beter: het) heeft ‘voorkeuren’ – is een *lifestyle consumer*, enzovoort. De moderne dogma’s van het hyperliberalisme behoeven hier niet te worden herhaald – u kent ze goed. De kranten staan er iedere dag vol mee en ze kunnen uit de mond van politici, ambtenaren en zakenlui onafgebroken worden gehoord op televisie, omdat deze dogma’s de basis vormen voor het beleid van alle westerse overheden. In de visie van het (hyper)liberalisme is er geen politiek gezag mogelijk als het niet wordt bekrachtigd door de oneindig kleine, maar tegelijkertijd absoluut soevereine stoffes die mensen heten. Het individu is immers koning, want er is geen Soeverein die God heet. En als er nog een God is, dan heeft Hij in ieder geval niets te maken met de politiek, die bedreven wordt alsof Hij er niet is. Een andere term voor dit standpunt is *humanisme*. Het humanisme is namelijk een correlaat van het liberalisme en het liberalisme is het laatste stadium van het modernisme.⁸ De theorie van het sociaal contract, een modelvoorbeeld van liberaal denken, stelt dat er geen hogere autoriteit is dan menselijke individuen die in vrijheid beslissen om hun individuele rechten of krach-

ten (afhankelijk van de versie) over te dragen aan de *civil society*.

DE LIBERALE STAATSVISIE: GEEN PUBLIEKE IDEALEN

In een liberale staat – in de hier beschreven consequente betekenis van het ‘liberalisme’ – kunnen er geen publieke idealen zijn. Althans, de staat kan geen ideaal aanhangen of verdedigen, want dat zou al snel een inbreuk betekenen op de basisrechten van individuen. Per slot van rekening zijn het de individuele burgers die bepalen of ze iets willen of niet. Voor zichzelf kunnen individuen dus kiezen wat ze willen, zolang niemand anders daaronder lijdt in de zin dat diens vrije keuzes erdoor worden tegengewerkt. Ik kan dus een biertje willen drinken, maar ik kan niet eisen dat een ander met mij een biertje drinkt noch dat er bierbrouwerijen zijn. Een mens kan een ‘ideaal’ aanhangen, bijvoorbeeld dat alle Friezen de Friese taal leren spreken, maar dat ideaal mag hij niet opleggen aan wie dan ook. Hij mag zelf natuurlijk wel Fries spreken, maar moet slechts hopen dat anderen die taal ook machtig zullen zijn, want anders zal hij met zichzelf moeten converseren. De staat, die volgens de ideaaltypische liberale visie niets anders is dan een door de diverse individuen gemachtigd en daarom afgeleid orgaan, heeft dus geen recht om welk ideaal dan ook te propageren. De staat kan immers geen ‘keuze’ maken die verder gaat dan een aggregeren van de keuzes die door de oneindig kleine stofjes zijn gemaakt. Vervolgens moeten de overheidsfunctionarissen op technocratische wijze de middelen kiezen die geschikt zijn om deze aggregatie van keuzes in beleid om te toveren.

Ook de religie – in ieder geval de theïstische religies, zoals christendom, jodendom en islam – wordt in deze opvatting begrepen als een geheel van persoonlijke attitudes van een individu of van een verzameling individuele mensen. Ik ‘wil’ God dienen, u ‘wilt’ dat ook, maar hij ‘wil’ dat niet en zij gelooft zelfs niet in God. Het zijn allemaal vrije keuzes, die worden

beschouwd als een zaak van ieder afzonderlijk individu en van hem alleen. Deze keuzevrijheid mag natuurlijk in een liberale samenleving. Wat echter niet altijd wordt erkend, is dat de staat niet alleen zelf geen religieuze visie mag nastreven of beschermen, maar dat dit ook geldt

*Een consequent liberalisme
laat niet toe dat de staat de
‘waardigheid van de mens’
beschermt of promoot*

voor een filosofisch of metafysisch standpunt. Tenminste, niet volgens het liberalisme. Dat betekent in concreto dat de staat dus ook geen beginsel zoals dat van de ‘waardigheid van de mens’ mag beschermen of promoten.

Een consequent liberalisme laat dat niet toe; althans, niet als filosofisch principe. Wat blijkt is dat Ruth Macklin, op een onbedoelde wijze, gelijk heeft. Een liberale staat moet het principe van de menselijke waardigheid, wil het dit principe überhaupt erkennen en toepassen, slechts in een zuiver technische, juridische betekenis verstaan: in termen van het wettelijk en praktisch toekennen van subjectieve rechten aan de burgers. Deze rechten zijn echter beter en overzichtelijker te omschrijven in andere, minder zweverige termen. Bijvoorbeeld als een recht om te eisen dat de eigen individuele voorkeuren niet worden genegeerd, maar worden meegenomen in het democratisch aggregatieproces, of dat de eigen keuzes niet door anderen worden gedwarsboomd. Daarom is er eigenlijk geen ruimte voor een ‘ideaal’ van waardigheid in de liberale staat.

BESLUIT: DE MENS ALS SUBSTANTIEEL WEZEN

In het voorgaande heb ik moeten vereenvoudigen, maar in de kern is deze argumentatie juist. Uiteraard gaat dit alleen op als men van de liberale (heden ten dage hyperliberale) premissen uitgaat. De huidige politiek gaat in alle westerse landen schijnbaar onweerstaanbaar de kant op van een steeds alomvattender en ‘zuiverder’ hyperliberalisme. De christelijke en christendemocratische partijen gaan daarin mee, niet zelden aarzelend en soms weigerend als het ‘al te bont’ wordt. Maar op den duur worden vrijwel alle liberale standpunten geslikt en soms zelfs verwelkomd. Dat geldt zowel voor het homohuwelijk (het gaat immers toch om de vrije preferenties van twee menselijke wezens) als ook voor abortus (het gaat per slot van rekening toch om een *right to choose* of het zelfbeschikkingsrecht op het eigen lichaam) en voor euthanasie (het gaat tenslotte toch om welzijnsmaximalisatie).

Mijn veronderstelling is dat het beginsel van de menselijke waardigheid (minstens) twee betekenissen heeft. De eerste betekenis is zwak en puur formeel, omdat ze is gebaseerd op de liberale ideologie. In wezen staat menselijke waardigheid dan voor weinig meer dan een in vage termen omschreven opsomming van bepaalde juridisch gedefinieerde rechten. De tweede betekenis is theïstisch. In deze betekenis is de waardigheid van de mens afgeleid (zoals reeds opgemerkt) van het idee dat de mens het evenbeeld van God is. Dat is een compleet andere visie, die begint met God, met Zijn moreel gezag en met een beeld van de mens dat hem juist niet als oneindig klein stofje beschouwd, maar als een substantieel wezen met ingeschapen eigenschappen die niet zomaar kunnen worden ‘gekozen’. De waardigheid of *dignitas* die een mens bezit – de *dignitas humanae substantiae*⁹ – is daarom geen technisch-juridisch begrip, maar heeft met

de oorspronkelijke betekenis van deze term te maken, namelijk dat een mens dient te worden behandeld overeenkomstig de bijzondere status die hij binnen de hiërarchie van het goddelijk gestructureerde universum geniet.¹⁰ Een goed voorbeeld hiervan is het huwelijk. In de christelijke visie is er een *dignitas* van de huwelijksband, een waardigheid die voorafgaat aan alle menselijke keuzes over het huwelijk. De ethische structuur van het huwelijk is voorgegeven en bestaat niet uit een door mensen gesloten contract, maar uit een convenant tussen drie partijen: een man, een vrouw en God. De (asymmetrische) status van de man en de vrouw in deze huwelijksrelatie is wat hun *dignitas* of waardigheid in dit verband verordent.

In dit artikel heb ik als filosoof geschreven en ik doe hier geen pleidooi voor de liberale of de theïstische visie. Ik merk alleen op dat deze twee visies op de menselijke waardigheid, deze twee paradigma's, onverenigbaar zijn. Dat is niet voor iedereen duidelijk, maar de intellectueel waakzame mens moet toch kiezen. En deze 'keuze' heeft verregaande gevolgen.

Noten

- 1 Ruth Macklin, 'Dignity is a useless concept', *British Medical Journal* Online: *BMJ* 2003; 327; doi: 10.1136/bmj.327.7429.1419.
- 2 Eva Brems en Jogchum Vrielink, *Menselijke waardigheid in de Nederlandse Grondwet? Voorstudie ten behoeve van de Staatscommissie Grondwet (2009)*. Alphen aan den Rijn: Kluwer, 2010.
- 3 Meer specifiek, zie bijvoorbeeld de instructie *Dignitas Personae* van 2008, die om medisch-ethische kwesties gaat.
- 4 Brems en Vrielink 2010.
- 5 Dit is overigens gedeeltelijk de achtergrond tot de bezorgde vaticaanse attitude, rond het einde van de negentiende eeuw, ten aanzien van de eerste katholieke politieke verenigingen. Zou men niet worden meegeslept door de imperatieven van een liberaal stelsel? Het antwoord lijkt 'ja' te zijn.
- 6 Zie Robert Musil, *Der Mann ohne Eigenschaften*.
- 7 Zie <http://info-wars.org/2011/11/04/alan-watt-demise-of-the-traditional-family> en <http://news.yahoo.com/blogs/lookout/parents-keep-child-gender-under-wraps-170824245.html>.
- 8 Zie John Henry Newmans lijst van de defecten van het liberalisme in zijn *Note on Liberalism* (1865).
- 9 Zie het *Sacramentarium Leonianum* en de tekst van de Oratie van de Heilige Mis.
- 10 De middeleeuwse betekenis van *dignitas* is de klassieke betekenis verrijkt met een referentie naar God en het hiërarchisch karakter van Zijn schepping.